

НАТАЛІЯ ЛАВРІНЕНКО,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

NATALIIA LAVRINENKO,

Candidate of Sciences in Philosophy, Senior Research Fellow at the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

natasmirnoff@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8784-3785>

Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування

Вважається, що одним із факторів, який призвів до різкого падіння нерівності в розвинених країнах у ХХ столітті, є значне посилення прогресивного принципу оподаткування. У зв'язку з цим багато політиків та економістів говорять про необхідність введення високих податків на великий капітал для боротьби зі зростанням останніми десятиліттями нерівності. *Прогресивне оподаткування* (англ. progressive tax) — система оподаткування, за якої відбувається збільшення ефективної ставки податку з ростом бази оподаткування, на відміну від *пропорційного оподаткування* з незалежною від величини доходу ставкою податку. Прогресивне оподаткування тісно корелює з належністю країни до держав із соціально орієнтованою політикою.

Стаття 1 Конституції України проголошує, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [Конституція України. Розділ 1. Ст. 1]. Однак проголошенням демократичного, соціального і правового статусу України законодавець не стільки констатував реальний стан держави, скільки висловив прагнення і створив конституційні передумови для подальшої реалізації названих принципів.

Завданням цієї статті є визначення ступеня наближення державного устрою в нашій країні до проголошеної соціальної держави, а також тієї міри, наскільки населення України розуміє і приймає цінності та принципи, на яких базується таке соціально орієнтоване суспільство. *Особливу увагу приділено розгляду ступеня прийняття населенням України принципу прогресивного оподаткування, який робить значний внесок у формування державного бюджету і, відповідно,*

Цитування: Лаврінченко, Н. (2022). Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 29–44, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.029>.

багато в чому визначає розмір фінансування заходів і програм щодо зменшення соціальної нерівності.

Соціальна держава — це характеристика і принцип устрою, що стосуються конституційно-правового статусу держави й передбачають гарантування державою економічних і соціальних прав та свобод людини і громадянина. Це означає, що держава служить суспільству і прагне унеможливити або звести до мінімуму невинуваті соціальні відмінності. Держава повинна гарантувати прожитковий мінімум, допомагати соціально слабким, брати на себе відповідальність за доступ кожного до таких життєво важливих благ, як житло, харчування, освіта, допомога в разі хвороби й т.ін.

Вперше соціальний характер держави був проголошений в Основному Законі ФРН в ч. 2 ст. 20 п. 1: «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою» [Графський, 2000: с. 612]. У теперішній час більшість європейських держав обрали цей шлях як мету для розвитку свого суспільства, тому що соціальна держава — це така держава, яка допомагає слабкому при розподілі благ в дусі справедливості, щоб забезпечити кожному гідне людині існування. У США ідея соціальної держави була сприйнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був зорієнтований на принцип індивідуалізму.

Здавалося б, «правова держава» і «соціальна держава» несумісні. Перше передбачає певну свободу, автономію особистості від держави, від її опіки. Друге, навпаки, спирається на активність держави в соціальному захисті людини, особливо соціально-вразливої (як-от пенсіонер, інвалід, безробітний). Утім, друга половина ХХ століття поєднала ці поняття, збагативши кожне з них. Коли говорять про побудову соціальної правової держави, мають на увазі перш за все втілення в ній водночас принципу верховенства права (панування правового закону) як провідного в державі та принципу соціальної справедливості (забезпечення державою соціальної безпеки для особистості). В наші дні характеристика «соціальна держава» означає насамперед обов'язок законодавця бути соціально активним в ім'я згладжування суперечливих інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов для всіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва. Держава стає органом подолання соціальних суперечностей, урахування і координацію інтересів різних груп населення, втілення в життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними суспільними верствами. Її мета — за допомоги соціальної політики об'єднати населення, стабілізувати соціальну (в тому числі правову) і економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію.

Найбільш поширеною є класифікація соціальних держав за трьома головними моделями: *скандинавською, континентальною і американсько-британською*. У *скандинавській моделі* значну частину витрат на соціальні потреби бере на себе держава. Вона ж перерозподіляє доходи населення через бюджет. На державу покладено відповідальність за соціальний добробут своїх громадян і надання соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, турбота про дітей і людей похилого віку тощо). Організаторами цих послуг є в більшості випадків муніципалітети. Джерелами фінансування соціальних програм держави слугують державний

бюджет і соціально-страхові фонди (Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія, Нідерланди). В *континентальній моделі* держава, як правило, несе відповідальність тільки за видачу соціальних допомог нужденним, але не зорганізовує надання соціальних послуг населенню. Соціальне забезпечення фінансується за рахунок бюджетних відрахувань і страхових внесків працівника і роботодавця. Таким чином соціальні витрати несуть як держава, так і приватні соціально-страхові фонди (Німеччина, Австрія, Бельгія, Франція). *Американо-британська модель* характеризується мінімальною участю держави в соціальних витратах. Фінансову основу соціальної політики становлять передусім приватні заощадження і приватне страхування, а не кошти державного бюджету. Держава бере на себе відповідальність лише за збереження мінімальних доходів своїх громадян і за благополуччя найбільш слабких і знедолених верств населення. Разом з тим держава максимально стимулює розвиток в суспільстві різних форм недержавного соціального страхування і соціальної підтримки, а також різних засобів і способів підвищення громадянами своїх доходів (Англія, США, Ірландія).

Привертає увагу те, що типологія соціальних держав проводиться стосовно західних країн. Однак останнім часом деякі дослідники стали вирізняти *східний тип соціальної держави*, який базується на участі групи (сім'ї, приватної корпорації, фірми й т.ін.) та громадських фондів соціального захисту індивіда. Так, наприклад, в Японії сімейні зобов'язання зумовлені історичними та культурними традиціями, а сама людина розглядається як частина родини. Звідси стабільна система сімейної підтримки, що не викликає необхідності державної соціальної допомоги та системи соціального страхування. Невіддільною складовою соціальної політики в Японії є професійні та корпоративні програми соціальної підтримки постійних працівників. Аналогічна система склалася в Південній Кореї та на Тайвані [Морозова, 2010: гл. 30.2].

Загалом можна констатувати, що наведена класифікація соціальних держав є досить умовною, оскільки ситуація постійно змінюється в бік уніфікації під впливом процесів глобалізації. Дедалі більше держав проводять соціальну політику, спрямовану на якнайшвидшу активізацію працездатних громадян, натомість про непрацездатних держава продовжує піклуватися.

Для сучасної України як шлях розвитку більш підходить скандинавська модель з великою часткою державних витрат на соціальні потреби населення. Чому скандинавська? На думку автора, за роки радянської влади на підставі тієї соціальної політики, якої вона дотримувалася, у населення сформувалися стійкі патерналістські настрої. Розподіл всіх благ перебував в руках держави (надання житла, розмір зарплат і пенсій, отримання часто майже безкоштовних путівок в будинки відпочинку та санаторії, безкоштовні спортивні секції, танцювальні та художні студії для дітей). Подібної політики, хоча в незрівняно менших масштабах, дотримуються й уряди України за часів її незалежності.

Соціальній державі притаманні всі ті самі функції, що властиві будь-якій державі як соціальному інституту. Однак реальна діяльність з виконання цих функцій здійснюється і коригується загальною соціальною функцією, так би мовити, переломлюється крізь призму цілей і завдань соціальної держави як

такої. Ця загальна соціальна функція здійснюється через такі специфічні напрямки діяльності держави:

- підтримка соціально незахищених категорій населення;
- охорона праці та здоров'я людей;
- підтримка сім'ї, материнства, батьківства й дитинства;
- згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через оподаткування, державний бюджет, спеціальні соціальні програми;
- заохочення благодійної діяльності;
- фінансування і підтримка фундаментальних наукових досліджень і культурних програм;
- забезпечення трудової зайнятості населення, виплата допомоги з безробіття;
- пошук балансу між вільною ринковою економікою і заходами впливу держави на її розвиток з метою забезпечення гідного життя всіх громадян;
- реалізація міждержавних екологічних, культурних та соціальних програм, розв'язання загальнолюдських проблем.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальна держава — це держава, що прагне забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, участі в житті громадянського суспільства, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів та можливостей для самореалізації особистості в суспільстві.

Розгляньмо міру наближення українського суспільства до соціально орієнтованого державного устрою, спираючись на дані опитувань населення, тобто на його думку з цього приводу. Насамперед однією з найважливіших ознак соціальної держави є її *демократичний устрій*.

Таблиця 1

Ставлення населення України до певних цінностей (2019, %) ^a

Цінності	Позитивне	Негативне	Важко відповісти
Демократія	79,9	9,3	10,8
Верховенство права	65,8	17,3	16,9
Індивідуальна свобода	82,4	7,9	9,7
Взаємна повага	89,6	4,7	5,7
Терпимість до чужих ідей та вірувань	73,6	10,9	15,5

^a Моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України.

Конституція України декларує нашу державу як демократичну, і більшість населення (79,9%) позитивно сприймає принципи *демократичного устрою* держави (табл. 1).

Ще одна дуже важлива умова для побудови соціальної держави — це наявність у суспільства, яке цього прагне, якостей *правової держави*. Загальновідомий факт — високий рівень корупції в Україні. Міжнародна антикорупційна організація Transparency International оприлюднила результати дослідження «Індекс сприйняття корупції — 2018», в якому Україна посіла 120-те місце серед

180 країн світу [Дослідження, s.a.]. У звіті за даними цього дослідження зроблено висновок, що одним з головних стримувальних чинників антикорупційного прогресу досі залишається брак «політичної волі» у верхнього ешелону влади.

Дані моніторингового опитування населення у 2019 році виявляють ще одну ймовірну причину відсутності в Україні правової в повному розумінні держави. Причина цього полягає не тільки в браку «політичної волі» у правлячій верхівки суспільства, а й у *нерозумінні з боку значної частини населення необхідності дотримання норм закону*, навіть тоді, коли він обмежує чиїсь індивідуальні бажання і волю. Так, кожен шостий опитаний (17,3%) негативно ставиться до такого базового принципу розвиненого демократичного суспільства, як «верховенство права». Ще приблизно така сама частка опитаних (16,9%) вагаються з відповіддю. Отже, *в сумі одна третина населення України не розуміє або не хоче приймати принцип верховенства права, без здійснення якого неможливо перемогти корупцію і побудувати соціальну і правову державу*. Наші опитувані є схильними радше до прийняття принципу «індивідуальної свободи» (82,4%), ніж принципу «верховенства права» (65,8%). Перший принцип, безумовно, більш привабливий для індивіда, але свобода (як усвідомлена необхідність) не має виходити за рамки закону. *Очевидно, що потрібна довгострокова цілеспрямована пропагандистська і виховна робота щодо прищеплювання правової культури населенню України*.

Побудова соціальної держави неможлива без наявності розвиненого громадянського суспільства, для якого держава є інструментом проведення соціально орієнтованої політики.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: «Чи діють ще в суспільстві цінності, пропаговані в радянському суспільстві: соціальна рівність, колективізм, взаємодопомога, підтримка держави тощо» (2019)^a

Варіанти відповіді	%
Однозначно «ні»	29,9
Радше «ні»	38,7
Радше «так»	17,7
Однозначно «так»	3,2
Важко відповісти	10,5

^a Моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України.

Громадянське суспільство — це об'єднання людей для задоволення своїх потреб і розв'язання проблем поза державою. Інститутами громадянського суспільства можна вважати такі недержавні організації, як політичні партії, профспілки, громадські неурядові організації та, в принципі, будь-які об'єднання людей, що створюються для врегулювання їхніх спільних проблем. Але для того, щоб люди об'єднувалися, вони повинні довіряти одне одному, дотримуватися спільних принципів і посідати приблизно рівні соціальні позиції. Об'єднання людей для розв'язання будь-якої проблеми можливе тільки за умови, що вони дотримуються у своїх діях таких цінностей, як взаємодопомога, колекти-

візм, довіра один до одного тощо. У формуванні громадянського суспільства велику роль відіграє «людський фактор». На думку більшості опитаних (в сумі 68,6%), такі цінності, як взаємодопомога, колективізм, соціальна рівність не працюють, вони відсутні в нашому суспільстві (табл. 2). Можливо, це одна з причин, чому політичні партії, профспілки та більшість громадських організацій в українському суспільстві не формуються знизу, на підставі ініціативи групи зацікавлених людей, а створюються згори певними дієвцями, котрі керуються особистими, а не суспільними інтересами.

Побудова та існування соціальної держави можливі тільки за наявності у країні *потужної економічної бази*, що дає змогу здійснювати заходи для перерозподілу доходів, не погіршуючи істотно становища власників і не гальмуючи розвиток виробництва. На жаль, наразі Україна не входить до числа таких країн. За ВВП у 2018 році Україна зайняла передостаннє місце серед країн Європи, випереджаючи лише Молдову, і 111-те місце у світі [Україна в міжнародних рейтингах, s.a.]. Моніторингове опитування населення 2019 року показує, що в бідній країні живуть переважно бідні люди. Так, середній сукупний місячний дохід на одного члена сім'ї (на момент опитування) становив лише 4913 грн (177 євро). Вважають свою сім'ю бідною 39,1% опитаних, багатою — лишень 1,9%, решта, більша частина опитаних (59,1%) вважають свою родину «середньої» за рівнем матеріального достатку. *Можна зробити висновок, що на цей момент Україна не має економічних передумов для побудови соціальної держави.*

Таблиця 3

Джерела існування сім'ї (2019)^а

Різновиди доходів сім'ї ^б	%
Заробітна плата	96,2
Пенсія за віком	16,0
Пенсія з інвалідності	3,8
Продукція, вироблена в особистому підсобному господарстві та дохід від її продажу	20,4
Стипендія	2,4
Державна допомога з безробіття	0,8
Житлові субсидії	9,4
Державна персональна адресна допомога малозабезпеченим	0,8
Державна допомога при народженні дитини та багатодітним сім'ям	2,8
Державна допомога інвалідам, ветеранам війни	0,2
Державна допомога у надзвичайних ситуаціях	0,1
Заощадження, дивіденди, відсотки від накопичень на рахунках у банках	10,8
Доходи від надання в аренду власності	2,9
Аліменти, фінансова допомога з боку родичів, в тому числі тих, хто працює за кордоном	4,0

^а Моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України.^б Респондент мав можливість відзначити декілька джерел доходу.

Аналіз джерел наповнення бюджету сімей (табл.3) показує велику кількість статей, за якими держава надає матеріальну допомогу громадянам, котрі потребують такої підтримки. Населення України отримує дев'ять різновидів соціальної допомоги з державного бюджету. Зокрема, дефіцит коштів в пенсійному фонді покривають з державного бюджету.

Однак проблема полягає в тому, що розмір виплат щодо більшості різновидів соціальної допомоги є вкрай малим. Так, мінімальний розмір пенсії за інвалідністю з 1 грудня 2019 року становить 1638 грн, стипендія студента профтехучилища дорівнює 490 грн. Студенти денної форми навчання в університетах, інститутах, академіях, котрі навчаються на молодшого спеціаліста, бакалавра, магістра чи в аспірантурі, отримують грошову щомісячну допомогу розміром 1300 грн [Стипендія в Україні, 2021]. Найпоширеніший різновид соціальної допомоги — це житлові субсидії на оплату комунальних послуг — їх отримують 9,4% сімей.

Все згадані соціальні виплати, незважаючи на невеликий розмір, вкупі становлять важкий тягар для слабкої економічної системи української держави. Одним із можливих способів наповнення державного бюджету, з якого виділяють кошти на соціальні виплати, є *впровадження прогресивного оподаткування*. Цей різновид податкових зборів застосовують у більшості розвинених країн світу, зокрема Європи.

Прогресивний податок втілює уявленні, згідно з яким: ті, хто має більші доходи, повинні заплатити більшу частку від свого доходу як податок, позаяк вони здатні зробити це без критичних наслідків для бюджету своєї сім'ї. Прогресивна система оподаткування — це також спосіб зменшення соціальної нерівності в суспільстві. Високий ступінь нерівності можна знизити, обкладаючи домогосподарства з високим доходом відносно вищими податками, ніж в разі домогосподарств з низькими доходами. Згідно з результатами модуля «Соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP, 2019), практично всі з опитаних (93,2%) вважають, що в Україні занадто великою є різниця в доходах багатих і бідних громадян. *Така позиція настільки одностайна, що на неї не впливають відмінності за статтю, віком та регіоном проживання респондента. Цей факт є вагомим аргументом на користь впровадження прогресивного оподаткування в нашій країні.*

Наразі в Україні є чинною система оподаткування, яка спирається на тип (спосіб) доходу, а не на його розмір.

Відповідно до п. 167.1 Податкового кодексу України (ПКУ) ставка податку на доходи фізичних осіб становить 18% бази оподаткування щодо нарахованих (виплачених, наданих) доходів (крім випадків, визначених у пп. 167.2–167.5 ПКУ), в тому числі (але не виключно) у формі: заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховують (виплачують, надають) платникові у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами. Ставка податку становить 5% бази оподаткування у випадках, прямо визначених у розд. IV ПКУ (п. 167.2 ПКУ). Наприклад, це стосується праці інвалідів.

Згідно з п. 167.5 ПКУ ставки податку на *пасивні доходи* до бази оподаткування встановлюють у таких розмірах:

- 18% — для пасивних доходів, крім зазначених у пп. 167.5.2 та 167.5.4 ПКУ (пп. 167.5.1 ПКУ);
- 5% — для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентам — платникам податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів по акціях та інвестиційних сертифікатах, які виплачують інститути спільного інвестування) (пп. 167.5.2 ПКУ).

Слід зазначити, що до 2004 року в Україні існувала прогресивна шкала оподаткування, але різниця у податках була не надто великою. Вона становила від 10% до 40%, проте була змінена на єдину ставку в розмірі 13% (з 2007 — 15%, з 2011 — 15%/17%). При цьому одним з головних аргументів на користь переходу до єдиної ставки була необхідність детінізації зарплат [Про ставки податку, s.a.].

Останнім часом відновилося обговорення тематики повернення України до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб. Приводом для початку дискусії послугували кілька законодавчих ініціатив від депутатів пропрезидентської партії «Слуга народу», а саме законопроект № 2758-1 від 06 лютого 2020 року і № 3076 від 12 лютого 2020 року. Обидва документи пропонують так звану *багатоступеневу модель оподаткування*. Однак якщо проект № 2758-1 передбачає лише три ставки ПДФО — 10%, 15% і 20%, то № 3076 пропонує п'ять — 15%, 18%, 21%, 24% і 27% з одночасним впровадженням нового підходу до оподаткування для низьких і середніх доходів (розміром до 15 мінімальних заробітних плат, 70 845 грн за умов поточного року), що передбачає принцип, відомий як “мінімальний неоподатковуваний дохід”.

Питання прогресивного оподаткування, його обґрунтованості й доцільності (коли із зростанням оподатковуваної бази — рівня доходу або сукупного майна — відбувається збільшення ставки податку) має майже п'ятивікову історію, починаючи від трактату Франческо Гвіччардині про прогресивне оподаткування (див.: [Гвіччардині Франческо, 1969]) й аж до праць Адама Сміта та Джона Стюарта Міля. У наш час бестселером з цієї тематики є праця французького економіста Томаса Пікетті в галузі “економіки нерівності”.

Т. Пікетті у книзі «Капітал у ХХІ столітті» [Piketty, 2014] досліджує природу економічної нерівності й робить висновок, що капіталізм, як і раніше, характеризується зростанням нерівності в багатстві й доходах, і тому вважає не тільки можливим, а й практично єдиним способом уникнути такого розвитку подій підвищення ступеня прогресивності оподаткування: “оподаткування найбільших доходів (тих, що спостерігаються в топ 1% або 0,5% ієрархії доходів) за найбільшими ставками (що можуть сягати 80 і більше відсотків)”. Зазначена теза дістала назву «ідея 1%». Автор показує, що нерівність є не випадковою, а необхідною характеристикою капіталізму і може бути зменшена тільки через державне втручання. *Капіталізм, якщо його не буде реформовано, може поставити під загрозу саму демократію*. Це один з головних його висновків.

Пікетті запропонував формулу $r > g$ як відображення ключової суперечності капіталізму. На його думку, головний дестабілізуювальний чинник зумовлений

тим, що *приватна прибутковість капіталу r може помітно і впродовж тривалого часу перевищувати темпи зростання доходу і виробництва g .*

Нерівність, виражена формулою $r > g$, означає, що рекапіталізація *майна* (йдеться як про всі різновиди власності, так і про гроші), накопиченого в минулому, збільшується швидше, ніж зростають виробництво і зарплати. Ця нерівність є втіленням фундаментальної логічної суперечності. Підприємець неминуче схильний перетворюватися на рантьє і посилювати своє панування над тими, хто володіє лише власною працею. *Накопичений капітал відтворюється швидше, ніж збільшується виробництво.* Минуле пожирає майбутнє.

Томас Пікетті пропонує введення *щорічного прогресивного податку на капітал*. Це дасть змогу уникнути нескінченної спіралі нерівності та водночас зберегти чинник конкуренції та стимули, щоб забезпечити постійне накопичення нових капіталів. Наприклад, впровадження шкали оподаткування, в рамках якої ставка податку становить 0,1% або 0,5% для *майна*, що не досягає одного мільйона євро, 1% для *майна* від одного до п'яти мільйонів євро, 2% для *майна* від п'яти до 10 мільйонів євро і може зростати до п'яти або 10% на рік для *майна*, що становить кілька сотень мільйонів або кілька мільярдів євро. *Йдеться про все майно, а не тільки ті гроші, якими володіє людина.* Це дозволить стримати нескінченне зростання світової майнової нерівності, яке наразі збільшується неприйнятними в довгостроковій перспективі темпами, що має викликати занепокоєння навіть у найзавзятіших захисників саморегульованого ринку.

Проблема прогресивного оподаткування нині активно обговорюється в міжнародних наукових і політичних колах. Цьому сприяє низка інновацій і вдосконалень в самій системі оподаткування, зокрема впровадження міжнародних стандартів податкової та фінансової прозорості, а також активна політика переслідування офшорних капіталів, що супроводжується майже повним нівелюванням банківської таємниці.

Крім того, вже стало надбанням громадськості розуміння того, що сучасні податкові системи більшою мірою сприяють економії на податках для тих домашніх господарств, які у фінансовому сенсі є більш забезпеченими; так, не підлягають істотному податковому навантаженню інвестиційні та приватні пенсійні фонди, трастові конструкції, акції, особиста житлова нерухомість. Податки є одним з найбільш ефективних інструментів для скорочення нерівності, а посилення прогресивності оподаткування форм володіння активами з низьким податковим навантаженням сприятиме відновленню збалансованості податкових систем.

Таким чином, можна говорити про своєрідний ідеологічний, політичний і науковий мейнстрим останніх років, спрямований на розширення впровадження чи навіть різке посилення ступеня прогресивності оподаткування.

Чи вважає населення України важливим і потрібним для нашого суспільства введення прогресивного податку, який зазіхає на доходи меншини, тобто багатих (в Україні їх лише 2–3%), але натомість, наповнюючи державний бюджет, дозволяє збільшити витрати на соціальні програми на користь бідних і непрацездатних (тобто більшості населення)?

Розподіл відповідей на запитання: «На Вашу думку, чи мають люди з високими доходами платити більші податки, ніж особи з низькими доходами, такі самі податки або менші?» (2019, %)»^a

Розмір податків	Всі	Групи за віком			
		18–29	30–44	45–59	60 та більше
Мають платити набагато більші податки	51,3	44,9	42,2	55,9	56,7
Більші податки	29,3	25,4	29,9	29,0	30,6
Такі самі податки	13,5	25,0	20,2	9,6	7,5
Менші податки	1,5	1,1	2,4	1,4	1,1
Набагато менші податки	0,6	1,1	0,8	0,2	0,5
Важко сказати	3,8	3,0	4,5	3,9	3,6

^a Дані модуля «соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP).

Дані, наведені у таблиці 4, свідчать, що в сумі 82,6% опитаних у дослідженні дотримуються думки, що люди з високими доходами повинні платити «набагато більші податки» або просто «більші податки», ніж особи з низькими доходами.

Ця думка не змінюється залежно від статі респондента, регіону проживання і від того факту — міський чи сільський він житель. Деякі відмінності у ставленні до прогресивного оподаткування простежуються тільки зі збільшенням віку респондента. Респонденти, що належать до вікових груп 18–29 років та 30–44 роки налаштовані менш радикально з цього питання. В сумі це — 68,9% з першої групи і 72,1% з другої. Думки старших респондентів характеризуються більшою радикальністю: 84,5% з вікової групи 45–59 років і 87,3% з групи 60 років і старші є прихильниками введення прогресивного оподаткування. Чому на межі 45 років відбуваються зміни в розумінні справедливості оподаткування з огляду на розмір доходів, ми не знаємо. Можливо, разом з життєвим досвідом приходить розуміння, що бюджет країни наповнюється податками її громадян, а від величини бюджету безпосередньо залежить фінансування охорони здоров'я, освітніх програм, взагалі широкого кола програм соціальної спрямованості й навіть частково фінансування пенсійного фонду.

Слід особливо зазначити, що попри те, що переважна більшість українських громадян (80,6%) вважають, що «люди з великими доходами мають платити більші податки, ніж особи з низькими доходами», внутрішній зміст прогресивного оподаткування усвідомлюють не багато з них. Так, тільки чверть опитаних у перебігу моніторингового опитування 2019 року (табл. 5) вважають найважливішим для існування нашого суспільства принцип: «Держава має сприяти благополуччю якомога більшої кількості людей, навіть якщо це призведе до зменшення благополуччя меншості», тобто розуміють *суть, внутрішній зміст прогресивного оподаткування*. А втім, саме цей зміст пояснює і слугує виправданням як існування оподаткування взагалі, так і необхідності введення в Україні прогресивного оподаткування. На жаль, ЗМІ України не ведуть ши-

рокої дискусій з цього питання. Практично всі канали телебачення знаходяться під контролем олігархічних груп, для яких дана тематика не бажана, так як введення прогресивного оподаткування може сильно обмежити їхні економічні інтереси.

Амбівалентність свідомості населення проявляється також у прихильності до красивих декларацій, які не відповідають відповідям респондентів на конкретні запитання про принципи, на яких має базуватися економічна та соціальна політика держави. Поряд із тим, що 80,6% є прихильниками більшого розміру оподаткування для багатих, половина опитаних українців (50%) вважають, найважливішим принципом для розвитку нашого суспільства такий: «Держава повинна створити умови, за яких кожен буде посідати ту позицію в суспільстві, яка відповідає його здібностям» (табл. 5). Ще 23,3% вибирають принцип: «Держава повинна забезпечувати індивідуальну свободу громадян». Ці принципи, що орієнтуються на індивідуалізм і лібертаріанський розвиток економіки у країні, погано поєднуються з введенням прогресивного оподаткування.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання: «Дотримання якого з трьох принципів є найважливішим для нашого суспільства?» (2019)^a

Принципи існування суспільства ^b	%
Держава повинна сприяти добробуту якомога більшої кількості людей, навіть якщо це призведе до обмеження добробуту меншості	26,3
Держава повинна забезпечувати індивідуальну свободу громадян	23,3
Держава повинна створити умови, коли кожен буде посідати ту позицію в суспільстві, яка відповідає його здібностям	50,4

^a Моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України.

^b Респондент мав обрати тільки одну відповідь.

Можна зробити висновок, що питання введення прогресивного оподаткування рідко увиходить до програм політичних партій і стає предметом обговорення у ЗМІ. *Згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через прогресивне оподаткування, державний бюджет, спеціальні соціальні програми ще не стало свідомим вибором населення, свідомість якого характеризується амбівалентністю.*

Відповідальність за зменшення відмінності в доходах між особами з високими і низькими доходами населення України, в основному, покладає на уряд (табл. 6). У 2019-му так вважали 86,3% від загального числа опитаних у перебігу Міжнародного соціального дослідження. Причому порівняно із думкою населення у 2009 році з цього питання (в сумі 68,2%) вимогливість людей до дій уряду щодо зменшення соціальної нерівності значно зросла (на 18,1%). Слід зазначити повну однастайність у покладанні такої відповідальності передусім на уряд. Цей показник не змінюється залежно від статі, віку, регіону чи місця проживання (місто, село) респондента.

Динаміка відповідей на запитання: «Якою мірою Ви погоджуєтесь із твердженням: “Уряд відповідальний за зменшення різниці у доходах між особами з високими та низькими доходами”» (%)

Міра згоди	2009 ^a	2019 ^b
Повністю згоден	41,6	61,9
Радше згоден	26,6	24,4
Наскільки згоден, настільки і не згоден	16,1	4,3
Радше не згоден	6,7	3,6
Повністю не згоден	3,9	3,1
Важко сказати	5,1	2,7
Загалом	100	100

^a Європейське соціальне дослідження, 2009 рік.

^b Дані модуля «соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP), 2019 рік.

Наскільки ж Уряд виправдовує такі очікування населення, наскільки успішно зменшує відмінність в доходах між людьми з високими доходами і людьми з низькими доходами? Тільки 7,3% опитаних вважають, що уряд успішно справляється з цим завданням, натомість велика частина гадають, що уряд «радше неуспішний» або «зовсім неуспішний» у розв’язанні цього актуального для населення України питання (60,1%).

Показово, що опитані в ході модуля «соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP) українці невинувато применшують відповідальність інших соціальних інституцій і самих людей з високими і низькими доходами в зменшенні різниці в доходах, тобто в зменшенні соціальної нерівності. Так, покладають відповідальність на професійні спілки тільки 2,3% опитаних, на приватні компанії — 5,1%, на тих людей, які отримують високі доходи, — 2,3%, а на тих, хто має низькі доходи, — 1,3%. Важливо, що тих, хто гадає, що різницю в доходах не треба зменшувати, лишень 1,1%. При цьому вагаються з відповіддю 1,6%.

Досвід країн, де давно й ефективно функціонує прогресивне оподаткування, доводить, що для його введення необхідний не тільки певний період роз’яснювальної роботи про користь цих заходів для суспільства в цілому, а й певний тиск з боку професійних спілок, громадських організацій та політичних партій, а також з боку широкого загалу. До початку ХХ століття прогресивний прибутковий податок був запроваджений у багатьох європейських країнах. У Сполучених Штатах Америки прогресивне оподаткування було введено в 1913 році.

Прогресивне оподаткування — це не тільки один зі способів збирання податків, воно має за своєю природою велике політичне навантаження, тому в поглядах на нього завжди дістають відображення ті чи інші класові інтереси. Пропорційне оподаткування, яке зараз застосовують в Україні, набагато прийнятніше для заможних класів, позаяк воно послаблює податковий тиск мірою збільшення об’єкта оподаткування (оподаткованої суми). Натомість прогресивне оподаткування зачіпає заможні верстви набагато більше, й тим більше,

чим сильніше втілюється прогресія оподаткування. Тому багатії завжди виступають проти такого способу оподаткування, а економісти та політики, котрі захищають їхні інтереси, завжди шукають аргументи проти прогресивного оподаткування.

Особливістю політичної системи України є той факт, що політичні партії тут здебільшого створюються під певного політика-олігарха і фінансуються з його ж боку, тож уведення прогресивного оподаткування не є вигідним для них, бо суперечить бізнесовим інтересами цих політичних суб'єктів. Зрозуміло, чому 86,3% опитаних у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP, 2019) гадають, що «більшість політиків в Україні не переймаються зменшенням різниці доходів між людьми з великими доходами і людьми з низькими доходами»; тільки 5,4% не згодні з цією думкою, а ще 8,3% не можуть визначитися з цього питання.

Висновки

Україна обрала за орієнтир свого розвитку розбудову соціальної держави. Проте, як показали дані проведених опитувань населення, на цьому шляху існують великі перешкоди як суто економічні, так і пов'язані з недостатньою розвиненістю правової культури населення та амбівалентністю у його ціннісних орієнтаціях щодо введення прогресивного оподаткування як засобу зменшення соціальної нерівності.

Історично так склалося, що населення сучасної України не має багатовікового досвіду повсякденного життя у рамках жорсткого дотримання правових законів та норм, зафіксованих у державному законодавстві та чинних на всіх організаційних рівнях управління державою. Тридцять років розбудови незалежної України – дуже маленький термін.

На жаль, третина населення України не розуміє або не хоче приймати принцип верховенства права, без здійснення якого неможливе не тільки введення прогресивного оподаткування, а й реальна боротьба з корупцією. Більшість опитаних обирають принцип «індивідуальної свободи» (82,4%), а «верховенство права» як організаційний принцип функціонування суспільства — лише (65,8%).

Нерозвиненість правової культури у населення доповнена браком економічних знань; це має своїм результатом той факт, що внутрішній зміст прогресивного оподаткування усвідомлює незначна частка опитаних. Лише чверть респондентів обирають як найважливіший для існування нашого суспільства принцип: «Держава має сприяти добробуту якомога більшої кількості людей, навіть якщо це призведе до зменшення добробуту меншості», тобто розуміють суть, внутрішній зміст прогресивного оподаткування, який спрямований на зменшення соціальної нерівності шляхом деякого обмеження дуже великих доходів і «демонстраційного споживання», що характерні для меншості населення, на користь більшості.

Але в тому самому дослідженні більшість опитаних (82,6%) дотримуються думки, що люди з високим доходом мають платити «набагато більші податки» або просто «більші податки», ніж особи з низькими доходами. Саме цей факт є

доказом необхідності запровадження в Україні прогресивного оподаткування, попри певну амбівалентність свідомості населення з цього приводу. Відповідальність за зменшення відмінності в доходах між особами з високим і низьким доходом більшість населення України головним чином покладає на уряд: (86,3% від загальної кількості опитаних). Причому за десять років порівняно з думками населення у 2009 році вимогливість людей до дій уряду в плані зменшення соціальної нерівності значно зросла (на 18,1%). Характерно, що українці не виправдано применшують відповідальність інших соціальних інституцій і самих людей як з високими, так і з низькими доходами щодо зменшення різниці в доходах, тобто зменшення соціальної нерівності.

Джерела

Конституція України (1996). Розділ I. Стаття 1. Отримано з: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil>

Гвиччардини Франческо (1926). В: *Большая советская энциклопедия* (т. 14, сс. 745). Москва: Советская энциклопедия.

Графский, В. (2000). *Всеобщая история права и государства*. Москва: НОРМА-ИНФРА.

Дослідження «Індекс сприйняття корупції — 2018» (s.a.). Transparency International. Отримано з: www.radiosvoboda.org/a/news-ti-corruption-perception-index-ukraine/29737344.html

Морозова, Л. (2010). *Теория государства и права*. Москва: Эксмо.

Про ставки податку на доходи фізичних осіб (2021). Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. Отримано з: <http://if.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-229709.html>

Стипендия в Украине в 2019 году (2021). Отримано з: <https://deltabank-online.com.ua/stipendiya-v-ukraine-razmer-kogda-vyplachivayut-i-kogda-povysyat/>

Україна в міжнародних рейтингах (2019). Отримано з: <https://tyzhden.ua/Society/227774>

Piketty, Th. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Отримано 08.11.2021

References

About personal income tax rates (2021). State Fiscal Service of Ukraine. Official portal. (2021). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://if.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-229709.html>

Constitution of Ukraine (1996). Section I. Article 1. Retrieved from: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>

Grafskii, V. (2000). General history of law and state. [In Russian]. Moscow: NORMA-INFRA. [= Графский 2000].

Guicciardini Francesco (1926). In: *The Great Soviet Encyclopedia* (vol. 14, p. 745). [In Russian]. Moscow: Soviet Encyclopedia. [=Гвиччардини 1926]

Morozova, L. (2010) Theory of state and law. [In Russian]. Moscow: Eksmo. [= Морозова 2010].

Scholarship in Ukraine in 2019 (2021). [In Russian]. Retrieved from: <https://deltabank-online.com.ua/stipendiya-v-ukraine-razmer-kogda-vyplachivayut-i-kogda-povysyat/> [= Стипендия 2021]

Survey “Corruption Perceptions Index — 2018” (s.a.). Transparency International. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ti-corruption-perception-index-ukraine/29737344.html>

Piketty, Th. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, MA: Harvard University Press

Ukraine in international rankings (2019). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/Society/227774> [=Україна 2019]

Received 08.11.2021

НАТАЛІЯ ЛАВРІНЕНКО

Готовність населення України прийняти прогресивну систему оподаткування

У статті аналізується ступінь наближення української держави до соціальної держави. Особливу увагу приділено розгляду ступеня прийняття населенням України принципу прогресивного оподаткування як одного із можливих засобів зменшення соціальної нерівності в суспільстві.

Емпірична база, використовувана для аналізу думки населення з цього питання — щорічні моніторингові опитування, що проводяться Інститутом соціології НАН України, та дані модуля «соціальна нерівність» у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP, 2019 р.).

Попри той факт, що практично всі опитані вважають, що в Україні надто великими є відмінності в доходах багатих та бідних громадян і що люди з високими доходами мають сплачувати «набагато більші податки», запровадження прогресивного оподаткування зараз не ініціюється ані політичними лідерами, ані широкими масами населення. Взагалі можна зробити висновок, що внутрішній зміст прогресивного оподаткування усвідомлює незначна частка опитаних, тільки чверть з них обирає найважливіший для цього виду податків принцип: «Держава має сприяти благополуччю якомога більшої кількості людей, навіть якщо це призведе до зменшення добробуту меншості», тоді як саме цей сенс пояснює та є виправданням необхідності запровадження в Україні прогресивного оподаткування. Така амбівалентність свідомості населення виявляється також у прихильності до принципів державного устрою, зорієнтованих на індивідуалізм та лібертаріанський розвиток економіки країни і погано поєднаних із запровадженням прогресивного оподаткування.

В Україні політичні партії здебільшого організуються під певного політика-олігарха і ним же фінансуються, тому запровадження прогресивного оподаткування суперечить їхньому бізнес-інтересу і зазвичай замовчується. Робиться висновок — згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через прогресивне оподаткування та державний бюджет ще не стало принципом державної соціальної політики та усвідомленим вибором населення.

Ключові слова: соціальна держава, правова держава, соціальна нерівність, прогресивне оподаткування

НАТАЛІЯ ЛАВРІНЕНКО

Готовность населения Украины принять прогрессивную систему налогообложения

В статье анализируется степень приближения украинского государства к социальному государству. Особое внимание уделено рассмотрению степени принятия населением Украины принципа прогрессивного налогообложения как одного из возможных средств уменьшения социального неравенства в обществе.

Эмпирическая база, используемая для анализа мнения населения по этому вопросу, — ежегодные мониторинговые опросы, проводимые Институтом социологии НАН Украины и данные модуля «социальное неравенство» в рамках Международной программы социальных исследований (ISSP, 2019 г.).

Несмотря на то, что практически все опрошенные считают, что в Украине слишком большие различия в доходах богатых и бедных граждан и что люди с высокими доходами должны платить «намного более высокие налоги», введение прогрессивного налогообложения в настоящий момент не инициируется ни политическими лидерами, ни широкими массами населения. Вообще можно заключить, что внутреннее содержание прогрессивного налогообложения осознает незначительная доля опрошенных, только четверть из них выбирает наиболее важный для этого вида налогов принцип: «Государство должно способствовать благополучию как можно большего количества людей, даже если это приведет к уменьшению благополучия меньшинства». Однако именно этот смысл объясняет и служит оправданием необходимости введения в Украине прогрессивного налогообложения. Такая амбивалентность сознания населения проявляется также в приверженности принципам государственного устройства, ориентирующимся на индивидуализм и либертарианское развитие экономики в стране и плохо совместимыми с введением прогрессивного налогообложения.

В Украине политические партии в основном организируются под определенную политика-олигарха и им же финансируются, поэтому введение прогрессивного налогообложения противоречит их бизнес-интересам и как правило замалчивается. Делается вывод — сглаживание социального неравенства путем перераспределения доходов между разными социальными слоями путем прогрессивного налогообложения и через государственный бюджет еще не стало принципом государственной социальной политики и осознанным выбором населения.

Ключевые слова: Социальное государство, правовое государство, социальное неравенство, прогрессивное налогообложение

NATALIIA LAVRINENKO

The readiness of the population of Ukraine to accept a progressive taxation system

The article analyzes the degree of rapprochement of the Ukrainian state to the welfare state. Particular attention is paid to considering the degree of adoption by the population of Ukraine of the principle of progressive taxation as one of the possible means of reducing social inequality in society.

The empirical basis used to analyze public opinion on this issue is the annual monitoring surveys conducted by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine and data from the module “Social Inequality” under the International Social Research Program (ISSP, 2019).

Despite the fact that almost all respondents believe that the income gap between rich and poor is too large in Ukraine and that high-income people have to pay “much higher taxes”, the introduction of progressive taxation is now not initiated by political leaders or broad-based masses of the population. In general, it can be concluded that not many respondents are aware of the internal content of progressive taxation, only a quarter of them choose the most important principle for this type of tax: “The state should promote the well-being of as many people as possible,” it is this meaning that explains and justifies the need to introduce progressive taxation in Ukraine. Such ambivalence of the consciousness of the population is also manifested in the adherence to the principles of government, which focus on individualism and libertarian development of the country’s economy and which are poorly combined with the introduction of progressive taxation.

In Ukraine, political parties are mostly organized under a certain oligarchic politician and financed by him, so the introduction of progressive taxation is contrary to their business interests and is generally ignored. It is concluded that the smoothing of social inequality through the redistribution of income between different social groups through progressive taxation and the state budget has not yet become a principle of state social policy and conscious choice of the population.

Keywords: Welfare state, rule of law, social inequality, progressive taxation